

PREZENTUL ÎN DISCURSUL NARATIV AL LUI MAX BLECHER*

1. Discurs/Text. Discurs literar. „Lume comentată” și „lume povestită” în discursul literar

1.1. În încercarea de a delimita spațiul investigației noastre, vom avea în vedere opoziția, devenită clasică, *discurs vs text*, respectiv *producere vs produs*. Văzut ca un proces semiotic situat pe axa sintagmatică a limbajului, *discursul* nu poate fi echivalat doar cu *vorbirea* (accepție utilizată de direcția lingvistică structuralistă de esență saussuriană)¹, cu o formă a expresiei (din perspectiva semnului lingvistic al lui Louis Hjelmslev) sau cu un mod al narării². Discursul este mai mult, el este *parole* plus anumite condiții de producere, reflectând caracterul pragmatic al comunicării în dimensiunea sa acțională. Măgureanu (1986, p. 370) definește discursul ca „sistem dinamic de acte efectuate de unul sau mai mulți locutori cu anumite intenții” de comunicare, care „stabilește o relație între două sau mai multe universuri de discurs ce caracterizează participanții la schimbul lingvistic”, „universul de discurs” fiind reprezentat printr-un „set de propoziții pe care locutorii le cunosc, le cred, le doresc, le speră adevărate” (*ibidem*, p. 364)³.

1.2. Prin „punerea în discurs” se naște *textul*, văzut ca „un obiect lingvistic în structura sa logico-semantică” (*ibidem*, p. 370). Discursul (un text realizat în anumite condiții de producere) este analizat pe baza *urmelor* decelabile în obiectul text, conceput ca structură formală a discursului. Deși, în realitate, analiza este

---

* Prezentul articol face parte dintr-un studiu mai amplu asupra operei lui Max Blecher.

¹ Pentru o analiză pertinentă a accepțiilor date termenului *discurs*, vezi Elena Dragoș, *Discursul, discursul literar și problematica analizei lor*, în eadem, *Pragmatica și literatura* (1994).

² Pe linia teoriei structurilor narative, Todorov 1966 acordă termenului *discurs*, în opoziție cu *istorie*, sensul de mod de a face cunoscute evenimentele de către narator. Din punctul de vedere al teoriei enunțării, É. Benveniste (1966, p. 242) definește *discursul* ca eveniment verbal, „toute énonciation supposant un locuteur et un auditeur, et chez le premier, l'intention d'influencer l'autre en quelque manière”, în opoziție cu *povestirea* („récit”), „la présentation des faits survenus à un certain moment du temps, sans aucune intervention du locuteur” (p. 239).

³ Tot din perspectiva unei lingvistici a vorbirii, E. Coșeriu definește „universul de discurs” ca reprezentând „sistemul universal de semnificații cărui îi aparține un discurs (sau un enunț) și care îi determină validitatea și sensul. Literatura, mitologia, științele, matematica, universul empiric, ca tot atâtea «teme» sau lumi de referință ale vorbirii constituie «universuri de discurs»” (apud Vlad 1994, p. 92).

aplicată textului, raporturile descoperite în text definesc structura și funcționarea discursului, marcând latura creatoare, subiectivă a activității de producere – receptare.

1.3. Discursul literar, ca tip particular de discurs, surprins prin textul literar, se caracterizează prin *convenții* suplimentare ale actului comunicativ, convenții care formează instituția *literarității*, ai cărei participanți sunt *instanțe discursive abstracte* (emițătorul și receptorul nu sunt fizic și psihic prezenți, ci sunt construiți în și prin discurs). În relația semn – referent, textul literar dispune de o autonomie relativă dată de calitatea sa de text de grad secund, ce își construiește propriul *referent*. Specificul discursului literar constă deci în caracterul său de practică semiotică conotativă, practică de grad secund, care implică exercitarea funcției simbolice a limbajului. De aici rezultă și caracterul de sistem modelizant secundar al artei, în general, și al literaturii, în special (Lotman 1973). Este deci mai potrivit să se opereze cu noțiunea de *discursuri literare* decât cu aceea generică de *discurs literar*, deoarece, în cadrul instituției literarității, există atâtea discursuri literare câte opere individuale există.

Recunoscându-i-se discursului caracterul procesual, el existând numai în situația de comunicare între un emițător și un receptor, implicit i se recunoaște caracterul semiotic, cu accent pe componenta pragmatică. În cazul discursului literar, statutul său pragmatic e specific: referentul textului literar e *ficțional*, ficționalitatea devenind, după H. Plett (1983), forma specific literară a referinței⁴. Producerea de sens se realizează doar prin *actualizare* comunicativă, atât la nivelul enunțării (producerii de text), cât și la cel al receptării (al lecturii). Sensul este definit de E. Coșeriu, din perspectivă semantică, drept „un conținut verbal *particular*, care se exprimă într-un *anumit* context prin mijlocirea desemnării și semnificării, dar și fără ele” (subl. n. – R.G.)⁵, lingvistica textului constituindu-se ca „o lingvistică a sensului”⁶.

1.4. „Lumea” textuală⁷ a operei literare, instituită în și prin discurs, se organizează ca o „lume comentată” și ca o „lume povestită”⁸, din perspectiva

⁴ Vlad 1990 (reluat în 1994) susține existența unei forme specifice a referențialității, numită generic *ficționalitate*, și consideră că „*ficționalizarea* sau capacitatea construirii creatoare a unei lumi fictive poate fi asimilată unei funcții a limbajului, cu *existență potențială* deci, și că actualizarea, transformarea ei în realitate/calitate textuală depinde, în schimb, de factori *socio-comunicativi* catalizanți (cum ar fi, de pildă, situația de comunicare literară în datele ei caracteristice)” (p. 187; subl. a.).

⁵ E. Coșeriu, *Lingvistica: starea ei actuală*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, Chișinău, 1993, nr. 1, p. 64 (apud Vlad 1994, p. 66).

⁶ Vezi și Coseriu 1997.

⁷ H. Weinrich (1973, p. 23) definește „le monde” drept „l’objet sémantique qui peut prendre les formes les plus variées selon les communications”.

⁸ *Ibidem*. În acest sens, vezi și Benveniste (1966), unde se disting două planuri ale enunțării: *discurs* („discours”) vs *povestire* („histoire”).

enunțării (a instanței de enunțare)⁹. Astfel, organizarea „lumii comentate” se realizează prin prisma a ceea ce Weinrich (1973) numea „attitude de locution”, o interacțiune între un emițător fictiv și un receptor fictiv, în sensul influențării unuia de către celălalt, în mod egal. Ca semn de grad secund, textul literar, ca structură abstractă a discursului literar, își edifică sensul prin conlucrarea dintre emițere și receptare, destinatarul operei literare, lectorul, fiind coproducător al ei.

În cazul „lumii povestite” a discursului literar, emițătorul și receptorul discursului nu mai sunt actori, ci spectatori ai spectacolului lumii, pe care îl urmăresc cu detașare. Prezența și subiectivitatea naratorului se estompează în spatele personajelor sale, a căror subiectivitate o împrumută¹⁰.

2. Locul timpului prezent în cadrul sistemului temporal verbal și în cadrul sistemului comunicării

În desfășurarea funcției ei fundamentale, aceea de cunoaștere și de comunicare a cunoașterii, limba își relevă două ipostaze: (1) de sistem și (2) de structură. Actualizarea sistemului gramatical ca structură, în cadrul procesului discursiv, se realizează pe baza celor două planuri complementare: (1) planul enunțării și (2) planul enunțului.

2.1. Categoria gramaticală a timpului¹¹ presupune organizarea sistemului temporal pe trei coordonate: prezent, trecut și viitor.

În lingvistica românească a ultimelor decenii, descrieri pertinente ale sistemului temporal verbal s-au impus prin contribuțiile teoretice ale unor lingviști precum Mioara Avram (1997), Dumitru Irimia (1997), Valeria Guțu Romalo (1985) sau Cornel Săteanu (1980).

Astfel, Avram (1997, p. 217 și urm.) discută despre „timpuri sau valori temporale absolute” și „relative”, în funcție de raportarea directă sau mediată a momentului acțiunii verbale la momentul vorbirii. *Prezentul indicativ* este considerat „un timp predominant absolut”, el exprimând, în acest caz, o acțiune simultană cu momentul vorbirii. Din această perspectivă sintactico-semantică, autoarea remarcă și utilizarea prezentului, în propoziții subordonate, cu valori

⁹ Benveniste (1966, p. 263) afirma: „Le discours provoque l'émergence de la subjectivité, car il consiste en instances discrètes [...], des formes verbales «vides» que chaque locuteur en exercice de discours s'approprie et qu'il rapporte à sa «personne», définissant en même temps lui-même comme *je* et un partenaire comme *tu*”, iar la p. 259, „subiectivitatea” este definită drept „la capacité du locuteur à se poser comme «sujet», [...] elle se détermine par le statut linguistique de la «personne», c'est «ego» qui dit «ego»”.

¹⁰ „Le monde raconté est étranger à l'entourage direct et immédiatement préoccupant du locuteur et de l'auditeur” – (Weinrich 1973, p. 44).

¹¹ Preluând opinia formulată de Otto Jespersen (în 1971), Dumitru Irimia (1997, p. 210) propune distincția *timp noțional* (evenimențial) vs *timp gramatical*; *timpul noțional* este definit ca „raportul dintre „momentul” comunicării (care este totdeauna *prezentul* locutorului) și „momentul” acțiunii verbale” (subl. a.), iar *timpul gramatical* desemnează „raportul dintre temporalitatea procesului de comunicare lingvistică și temporalitatea acțiunii verbului-obiect al comunicării”.

relative (de trecut sau de viitor), însă, în unele dintre aceste situații, prezentul poate fi ambiguu.

Prin prisma distincției timp noțional – timp gramatical, Irimia 1997 propune o clasificare semantică a timpurilor. Dacă *timpul noțional* se repartizează în: prezent, trecut (perfect) și viitor, conform simultaneității/nonsimultaneității (anterioritate și posterioritate) dintre timpul acțiunii și timpul comunicării, *timpul gramatical* se organizează în două categorii: „timpuri absolute” (prezentul, perfectul compus și simplu și viitorul I) și „timpuri relative (de relație)” (mai mult ca perfectul și viitorul anterior). Planul semantic al acestor două categorii exprimă raportarea directă a acțiunii verbului la momentul vorbirii – timpurile absolute, sau raportarea acțiunii la un alt timp verbal din structura sintactică a enunțului – timpurile relative, reflectându-se astfel dubla natură a timpului gramatical: deictică (timpuri absolute) și sintactică (timpuri de relație).

Tot dintr-o perspectivă semantică, Guțu Romalo 1985 încadrează prezentul, în cadrul timpurilor indicativului, văzut ca mod al „realității”, într-un domeniu al *simultaneității* procesului cu momentul enunțării, domeniu aflat în opoziție cu domeniul *nonsimultaneității*, departajat, la rândul lui, în: zona posteriorității (viitorul simplu și viitorul anterior) și zona anteriorității (anterioritate I: imperfectul, perfectul simplu și perfectul compus; anterioritate II: mai mult ca perfectul). Prezentul modurilor conjunctiv, condițional și prezumtiv, considerate moduri ale „posibilității” (ale „nonrealității”), exprimă, pe lângă trăsătura semantică „simultaneitate”, și trăsătura „posterioritate” a procesului față de enunțare. Se constituie, astfel, un „prezent₁” și un „prezent₂”, corespunzând modului indicativ, respectiv celorlalte moduri personale menționate.

Făcând distincție între *prezentul „real”* (eveniment, clipă trăită de către subiect) și *prezentul lingvistic* (întâlnit în enunț, unde apare ca durată, ca interval de timp), Săteanu 1980 remarcă existența unui timp „real” (*in esse*), cu trei epoci: trecut, prezent și viitor și exprimat prin timpurile modului indicativ, alături de un timp „amorf”, ce înglobează un timp virtual (*in posse*), conținut în substanța verbelor la modul infinitiv și manifestat prin timpurile „explicite” ale indicativului, și un timp „în devenire” (prezentul conjunctivului). Reprezentând un timp „real”, timpurile modului indicativ alcătuiesc: un sistem temporal primar (prezentul – centrul acestui sistem –, perfectul simplu și perfectul compus) și un sistem temporal secundar (imperfectul – centrul sistemului –, mai mult ca perfectul și viitorul anterior).

2.2. Privit în calitatea lui acțională (act individual de utilizare a limbii), discursul, implicit cel literar, presupune o enunțare realizată de către un agent-locutor care creează un obiect (text) pentru un receptor-alocutor cu intenția de a produce o modificare a stării epistemice și/sau comportamentale a receptorului, respectiv a „universului de discurs” al acestuia (Măgureanu 1986), prin acceptarea de către receptor a rolului său în discurs. Dimensiunilor sintactică și

semantică în analiza discursului și a textului rezultat li se alătură, astfel, și dimensiunea pragmatică (Plett 1983; Vlad 1994). În textul literar, instituirea *sensului* are loc atât la nivelul emiterii, cât și la polul receptării (al lectorului)¹², contextul și referentul sunt create intratextual, antrenând și ambiguitatea deicticelor de persoană, timp și loc (devin elemente care se referă la contextul semantic construit al lumii posibile textuale).

Dacă avem în vedere că enunțul este un fapt de discurs care își datorează sensul și referința evenimentului unic al enunțării lui (Florea 1999), se poate afirma că *timpurile „lumii comentate”* nu există decât prin actul enunțării, deci raportate la o instanță de discurs de tipul *eu – aici – acum*¹³. Considerat „sursă a timpului”, căci „de la categorie du présent naît la catégorie du temps” (Benveniste 1974, p. 83), *prezentul* este centrul sistemului temporal al „lumii comentate”, lui alăturându-i-se *perfectul compus* și *viitorul*. Având deci o natură deictică (raportare la momentul enunțării)¹⁴, aceste timpuri se constituie o dată cu fiecare instanță de discurs.

Prin modificarea raportului dintre momentul enunțării și momentul acțiunii verbului din enunț, *timpurile „lumii povestite”* se organizează în jurul unui alt timp verbal: *imperfectul*, care își alătură *perfectul simplu*, *mai mult ca perfectul* și *viitorul anterior*.

De remarcat sunt, în lingvistica europeană, și contribuțiile teoretice la problema timpului și a repartizării lui în discurs, realizate din perspectiva teoriei enunțării, contribuții datorate unor lingviști precum Émile Benveniste (1966) sau Harald Weinrich (1973). În timp ce Benveniste propune dihotomia *timpuri ale discursului* (prezentul, viitorul și perfectul compus) vs *timpuri ale povestirii* (imperfectul, mai mult ca perfectul și aoristul), Weinrich operează cu distincția *timpuri comentative* (ale „lumii comentate” – prezentul, perfectul compus și viitorul) vs *timpuri „narrative”* (ale „lumii povestite” – perfectul simplu, imperfectul, mai mult ca perfectul și timpurile condiționalului).

2.3. Valori ale prezentului în „lumea comentată” și în „lumea povestită”

În procesul comunicării (lingvistice) discursive, „prin derogare de la funcțiunile obișnuite ale formelor gramaticale, limba se îmbogățește cu semnificații noi și cu reflexe ale vieții interioare rămase în afară de categoriile generale ale gramaticii” (Vianu 1977, p. 411–412).

¹² Măgureanu (1978, p. 51-56) consideră, referindu-se la textul narativ, că spațiul unei opere literare este constituit din relația dintre spațiul textual (semantic și sintactic) și *spațiul lecturii*, acesta din urmă fiind un *spațiu de tip pragmatic*, ce apare în procesul percepției textului de către lector, într-un timp al lecturii.

¹³ Sintagma „instanță de discurs” apare la Benveniste 1966 (în studiul *De la subjectivité dans le langage*, p. 263).

¹⁴ Natura deictică a timpurilor este avută în vedere și de Irimia (1997), atunci când consideră timpurile lumii comentate drept timpuri „absolute”, iar în 1987 amintește, cu referire la textul narativ, despre o temporalitate deictică și o temporalitate „narrativ-estetică”.

2.3.1. În discursul literar, *prezentul „lumii comentate”* sau *prezentul discursiv (al relatării)* angajează subiectivitatea locutorului într-un „timp al unei acțiuni prezente în mod obiectiv, al unei acțiuni reale” (Câmpeanu 1997, p. 93-94), valoarea acestui tip de prezent fiind *absolută*¹⁵.

În discursul direct, unde prezentul are o valoare deictică, marcând coincidența dintre timpul enunțării și cel al enunțului, se poate vorbi despre un *prezent actual* (Florea 1999)¹⁶.

Prezentul inclusiv, aflat în continuitate imediată cu momentul enunțării, marchează un ușor decalaj între momentul enunțării și cel al enunțului, într-un trecut (retrospectiv) sau într-un viitor (prospectiv) apropiat, dar rămânând în sfera prezentului (Florea 1999).

Ca marcă a instanței de enunțare, *prezentul etern* apare în cadrul „lumii povestite”, întrerupând relatarea evenimentelor la trecut, pentru a exprima o reflecție de ordin general. El se deosebește de *prezentul atemporal* prin faptul că reflectă nu numai un raport necesar între lucruri, dar și un adevăr, valabil *oricând* (Vianu 1977, p. 411-420). De *prezentul istoric*, care substituie un timp trecut, se deosebește printr-o „dimensiune temporală nelimitată, eternă, în ambele sensuri pornite de la prezent, atât în direcția trecutului infinit, cât și a viitorului nelimitat” (Câmpeanu, 1997, p. 96).

Înrudit cu prezentul etern este *prezentul descriptiv*, care apare și el în cadrul „lumii povestite”, dând impresia că vizează aspecte actuale, cu caracter permanent, fără a obliga la o întoarcere în trecut (Câmpeanu 1997)¹⁷.

2.3.2. În „lumea povestită”, se poate întâlni un *prezent extensibil* (Florea 1999), ce marchează un decalaj mai mult sau mai puțin important între timpul enunțării și timpul enunțului, fapt care îl transformă într-un timp ambiguu, în lipsa vreunui indice temporal. Când acest indice apare (de exemplu, un adverb de timp), acest tip de prezent poate avea valoarea unui *trecut* sau a unui *viitor* mai mult sau mai puțin îndepărtat de momentul enunțării.

¹⁵ Valoarea *absolută* sau *relativă* a prezentului este analizată sub raport sintactico-semantic de Mioara Avram (1997, p. 217 și urm.) și de D. Irimia (1997, p. 210 și urm.), în funcție de statutul verbului predicat (în propoziție principală sau în subordonată).

¹⁶ În cazul în care determinările temporale sunt implicite, este vorba, de fapt, despre o utilizare cu valoare *modală* a prezentului (*modalitate ilocutorie*), ce decurge din situația de interlocuție, prezentul putând exprima fie un ordin, fie o prescripție de ordin general (de exemplu rețete de bucătărie sau instrucțiuni de utilizare) (cf. și Florea 1999).

¹⁷ Măgureanu 1986 demonstrează, din perspectivă pragmatică (în cadrul unei teorii a actelor de discurs), că *narativul* și *descriptivul* sunt „atitudini mentale, *intenționale*, constitutive pentru actul de discurs, manifestate în planul textului ca atitudini *modale*, constitutive pentru textualizarea obiectului de discurs” (p. 363; subl. n. – R. G.), respectiv construirea de către locutor a unei reprezentări a lumii ca „un curs de evenimente” sau ca „stare”. Astfel, *descrierea*, ca structură textuală de suprafață, constituită la nivelul actului de *a nara* văzut ca act „mimant”, necesită procedee de neutralizare a temporalității acțiunii.

Având o valoare de trecut, *prezentul istoric* exprimă „vivacitatea amintirii”, conferind evocării „un grad superior de intensitate emoțională” (Vianu 1977, p. 411). Formă nemarcată temporal, prezentul istoric poate înlocui orice timp trecut al povestirii, antrenând accelerarea evenimentelor și făcând acțiunea mai dramatică. Datorită acestui fapt, el a mai fost denumit și *prezent dramatic* (Câmpeanu 1997), denumire justificată prin intensitatea participării afective și prin caracterul lui scenic (transformând cititorul în spectator)¹⁸.

Tot cu valoare de trecut, respectiv de perfect, în „lumea povestită”, *prezentul narativ* se sincronizează și cu momentul narării (al comunicării), duplicitate care conferă narațiunii verosimilitate și autenticitate. De menționat este însă faptul că, în cazul prezentului indicativ al persoanei întâi (*eu*), se poate vorbi despre un prezent al relatării, și nu al evocării (cf. și Vianu 1977, p. 394).

Cu valoare de viitor, *prezentul futuric* „exprimă nu numai un fapt care urmează să se petreacă în viitor, dar și voința sau convingerea [...] că evenimentul va avea loc în adevăr” (Vianu 1977, p. 411).

Unii lingviști remarcă și existența unor *valori aspectuale* ale formelor temporale, valori considerate ca secundare, efecte de sens datorate utilizării contextuale a verbului (Guțu Romalo 1985; Avram 1997; Irimia 1997; Florea 1999)¹⁹. Caracterizat semantic prin trăsătura „+ simultaneitate” în cadrul raportului dintre momentul enunțării și acela al acțiunii verbului din enunț (Guțu Romalo 1985), prezentul (indicativ) exprimă o acțiune *nedesăvârșită*, în opoziție, de exemplu, cu perfectul compus, a cărui valoare este aceea de a exprima o acțiune îndeplinită, desăvârșită. Este vorba deci despre o neutralizare a opozițiilor aspectuale, la indicativ prezent, în plan morfosintactic, componenta aspectuală rămânând ca o componentă implicată în planul semantic al verbului, formele verbale fiind uneori însoțite de lexeme sau de sintagme adverbiale cu sens temporal.

Pe lângă valoarea retrospectivă sau prospectivă a prezentului, privit ca timp „extensibil”, se poate vorbi despre nuanțele aspectuale dobândite de prezent în cadrul „complexului *iterativ-durativ*”, aflat în opoziție cu „complexul *punctual*” (*momentan*), primul dintre ele concretizându-se prin următoarele tipuri de prezent²⁰:

¹⁸ „Noi credem că, fără a forța lucrurile, capacitatea de dramatizare, pe care cercetătorii o acordă prezentului istoric, poate fi extinsă asupra întregului prezent, dacă contextul o favorizează”, susține Câmpeanu (1997, p. 95).

¹⁹ Irimia 1997 (p. 211 și urm.) susține chiar existența unei categorii gramaticale a *aspectului* în limba română, pe care o consideră, alături de categoria *modului*, drept înglobată în categoria mai generală a *timpului*, în realitatea funcționării limbii. Astfel, aspectul apare ca „expresia lingvistică a modului specific de desfășurare în timp – din perspectiva subiectului vorbitor – a acțiunii verbale în interiorul raportului *enunț-enunțare*” (p. 211; subl. a.). În acest context, aspectul *subiectiv* reflectă modul de înscriere, de către subiectul vorbitor, a temporalității acțiunii verbale „în durata enunțării” (acțiune *perfectivă/imperfectivă*), iar aspectul *obiectiv*, înscrierea temporalității acțiunii „în durata enunțului”.

²⁰ Apud Florea 1999, p. 61 și urm.

a) *prezentul cu valoare iterativă*²¹: asociat, cel mai adesea, conținutului semantic inerent al verbului sau al locuțiunii verbale (de ex. *a nu înceta să, a face naveta* etc.).

b) *prezentul obișnuinței*: exprimă reluarea regulată a unei acțiuni, prin intermediul unor determinări externe (adverbe și locuțiuni adverbiale de tipul *mereu, adesea, de obicei* etc.).

c) *prezentul caracterizării*: utilizat mai ales în textele descriptive (de ex. portretul literar), el se referă la un proces prezentat ca având o tendință spre permanență sau o consecință cu caracter permanent (de exemplu *Bea. ← Bea în fiecare zi. ← Bea când seara, când dimineața.*). Acest tip de prezent mai poate fi considerat și ca o varietate stilistică a prezentului iterativ, făcând trecerea spre prezentul durativ.

d) *prezentul durativ*: determinat temporal sau aspectual în context (de exemplu *Rămânem aici până la sfârșitul vacanței*).

e) *prezentul progresiv (al progresiei)* – de exemplu *Cu cât muncești mai mult, cu atât câștigi mai multă experiență*.

În opoziție cu valorile aspectuale „iterativ-durative”, *prezentul istoric* este caracterizat printr-o valoare *punctuală* sau *momentană*, efect de sens datorat caracterului perfectiv al verbului respectiv, procesul fiind văzut ca unic și irepetabil.

Dusă la extrem, extensibilitatea prezentului poate situa procesul în *atemporal*. Nemaiputându-se opune trecutului sau viitorului (nu mai există nici un raport între timpul enunțării și cel al enunțului), în cazul acestui tip de prezent nu se mai poate vorbi despre temporalitate, fapt pentru care a fost denumit și *omnitemporal* (Florea 1999) sau *prezent generic* (Maingueneau 1981, apud Florea 1999.).

Toate valorile amintite sunt, de fapt, concretizări ale prezentului *în text*, datorate contextului, ele participând la actualizarea sensului într-o anumită situație de comunicare. În discursul literar, ele devin elemente cu caracter simbolic, corespunzând naturii ficționale a discursului.

În demersul nostru referitor la opera lui Max Blecher, vom utiliza termeni precum: *prezent discursiv (al relatării)*, *prezent descriptiv*, *prezent istoric*, *prezent al progresiei*, *prezent iterativ* sau *prezent futuric*, ca tipuri de prezent concretizate discursiv în cadrul lumii imaginare a textului blecherian.

3. Prezentul în discursul blecherian

În analiza pe care o vom întreprinde, vom avea în vedere romanul *Întâmplări în irealitatea imediată*, considerat drept scrierea cea mai reprezentativă a lui Max Blecher (Pop 1980)²² și al cărui discurs a fost definit ca „discurs-ficțiune” (Balotă 1974, p. 160) la persoana I, fapt reflectat încă din primele rânduri ale textului:

²¹ Și Avram (1997, p. 217) amintește de un *prezent iterativ*, exprimând „o acțiune care are loc în mod obișnuit cu o anumită periodicitate”.

²² Am utilizat M. Blecher, *Inimi cicatrizate. Întâmplări în irealitatea imediată*. Ediție îngrijită, prefață și *curriculum vitae* de Teodor Vârgolici, București, 1995, 226 p.

(1) „Când *privesc* mult timp un punct fix pe perete mi *se întâmplă* câte o dată să nu mai știu nici *cine sunt* nici unde *mă aflu*. *Simt* atunci lipsa identității mele de departe ca și cum aș fi devenit, o clipă, o persoană cu totul străină. Acest personaj abstract și persoana mea reală îmi *dispută* convingerea cu forțe egale” (p. 145).

Acest fragment de început al romanului, dominat de verbe la *ind. prez.*, pers. I, ilustrează, credem noi, elocvent identitatea persoanei naratorului cu unul dintre personajele „lumii povestite”. Prezentul persoanei I singular este, în primul rând, marca unui act enunțativ intern, contextual, performant de un *eu naratorial*²³, care coincide cu un *eu-personaj* din „lumea povestită”, după cum o reflectă textul în mod explicit: „persoana mea reală” și „acest personaj abstract”, fapt sugerat și de demonstrativul de apropiere *acest*. Fiind doar aparent „confesiunea unei tragedii trăite” (Balotă 1974, p. 154) (sau doar la un prim nivel – acela al influenței elementului autobiografic, sublimat însă estetic), lumea operei lui Blecher se instituie prin ficțiune ca o „lume posibilă”, al cărei sens nu preexistă textului, ci se construiește intradiscursiv/intratextual (cf. și Doležel 1985; Eco 1991).

Dominată de co-prezența perspectivei auctoriale²⁴ și a celei actoriale, deci de coincidența naratorului cu unul dintre personajele istoriei narate, lumea ficțională blecheriană se situează sub semnul unei crize a identității: identitatea sinelui și identitatea realului. Această criză este declanșată de contemplarea unui „punct fix”, o contemplare fără obiect, ca parte a unui proces vizionar care duce la scindarea eului, la depersonalizare prin înstrăinare („o persoană cu totul străină”), la dedublarea identității²⁵. Această experiență a pierderii sinelui este relatată prin prezentul discursiv (*privesc*, *se întâmplă*, *cine sunt*, *mă aflu*, *simt*, *dispută*), prezent aflat în legătură directă cu instanța de enunțare (eul narator), al cărui recul autorizează o privire detașată asupra eului-personaj. Cu valoare durativă (*privesc mult timp*), iterativă (*se întâmplă câteodată*) sau punctuală (*simt atunci*), acest tip de prezent, ancorat în actualitatea actului narativ care îl constituie, comentează

²³ Cf. și Carmen Vlad, *Statutul textual-narativ al persoanei întâi* (în Vlad 1994, p. 122-138), unde se afirmă: „Ambiguitatea semantică a formei EU, care poate încorpora simultan mărcile (IDENTITATE–ALTERITATE), îi conferă o ambivalență funcțională, prin capacitatea de a exprima identitatea locutorului cu înfăptuitorul. În plan textual-narativ, acest fenomen poate avea drept consecință *suprimarea sensului* EU₀ [eu naratorial – n. n., R. G.], explicit distinct, univoc, și *preluarea sensului* său de către EU₁ (înfăptuitorul acțiunii enunțate), devenit astfel și *semnul implicit* al lui EU₀ (locutorul actului enunțativ)” – (p. 135; subl. a.).

²⁴ Sub raport poetic, proza lui M. Blecher poate fi încadrată, conform statutului subiectului auctorial, într-un *modernism târziu*, definit de către Petrescu 1998 drept o expresie a crizei societății de tip industrial și preconizând, prin urmare, elaborarea unui *model alternativ al realității*, printr-o *gândire paralogică*, ce integrează contrariile.

²⁵ Dedublarea prin contemplație, întâlnită și în textele eminesciene *Sărmanul Dionis*, *Archaeus*, *Melancolie*, contribuie, credem noi, la acreditarea prezenței unei paradigme a imaginarului blecherian dintr-un punct de vedere intertextual. Și acest fapt nu este întâmplător, deoarece Blecher este un suprarrealist, iar suprarrealismul își are originile în vizionarismul oniric romantic.

faptele relatate în cadrul unei „ficțiuni secundare” ce vizează „punerea în scenă” a procesului narativ. În opoziție cu acest tip de ficțiune, „ficțiunea fundamentală” corespunde „lumii povestite” a textului²⁶, în care eul-narator se instituie ca eu-personaj. Apariția, în acest context, a condiționalului perfect *aș fi devenit* accentuează valoarea de unicitate a momentului evocat (perfectul implică anterioritate față de momentul enunțării – cf. și Guțu Romalo 1985), la care contribuie și sintagma *o clipă*, cu valoare punctuală. Prin faptul că modul condițional este un mod al „posibilității” („nonrealității”) (Guțu Romalo 1985) sau „un prospectiv al imaginarului” (Florea 1999, p. 134), demersul naratorial este plasat astfel sub semnul ficțiunii. Naratorul se află într-o stare ambiguă, în incertitudinea unui plan intermediar între realitate și irealitate, ficțiunile sale fiind suspendate în „intermundii ale imaginarului” (Balotă 1974, p. 164).

(2) „Numai în această dispariție subită a identității *regăsesc* căderile mele în spațiile blestemate de odinioară și numai în clipele de imediată luciditate ce *urmează* revenirii la suprafață, lumea îmi *apare* în atmosfera aceea neobișnuită de inutilitate și desuetudine, ce **se forma** în jurul meu când halucinantele mele transe **isprăveau** să mă doboare.

(2') **Erau** întotdeauna aceleași locuri în stradă, în casă sau în grădină care îmi **provocau** «crizele». Ori de câte ori **intram** în spațiul lor, același leșin și aceeași amețelă mă cuprindeau. Adevărate capcane invizibile, plasate aici, colo în oraș, întru nimic deosebite de aerul ce le înconjura – ele mă **așteptau** cu ferocitate să cad pradă atmosferei speciale ce conțineau. Un pas, un singur pas dacă **faceam** și **intram** într-un asemenea «spațiu blestemat», criza **venea** inevitabil” (p. 146).

În secvența (2), prezentului discursiv (*regăsesc, urmează, apare*) i se alătură *imperfectul* cu valoare evocatoare (*se forma, isprăveau, erau, provocau* etc.), „un prezent în trecut” (Săteanu 1980, p. 99), în jurul căruia se organizează celelalte timpuri ale „lumii povestite” și al cărui punct de reper este un alt moment trecut din „lumea povestită” (în text: „odinioară”). Se constată astfel trecerea la o altă bază temporală prin modificarea perspectivei narative: de la perspectiva auctorială la aceea actorială, eul-narator devine eu-personaj, în cadrul „lumii povestite”. Narațiunea ficțională se constituie, astfel, consideră Șt. Oltean (1993, p. 229), într-„un sistem alternativ de lumi posibile” ce rezultă din „conținutul explicit al textului”, dar și din „fundalul factual” al acestuia. Instanța care relatează și comentează o lume ancorată în temporalitatea momentului narării se transformă în instanță care *evocă* o lume revolută, în care eul este protagonistul încercărilor de recuperare a identității. Lumea evocată blecheriană se constituie, la rândul ei, într-o lume reală dublată de o lume ireală, creată prin trăire și prin imaginație.

²⁶ Cf. M. Vuillaume, *Grammaire temporelle des récits*, Paris, 1990, p. 77, apud Florea 1999, p. 128.

Suspendate în „intermundii ale imaginarului” (Balotă 1974, p. 164), ficțiunile blecheriene sunt „căi” de recuperare a unității originare a ființei (cf. și Țeposu, 1995). Una dintre aceste căi o constituie refugiul personajului în materie, într-un *spațiu-cavernă* perceput ca *spațiu-capcană* („adevărate capcane invizibile”), „tainiță malefică sau benefică” (Balotă 1974, p. 167).

Contactul cu el este însoțit de „crize” existențiale – ale copilăriei sau adolescenței eroului –, asociate unei stări de „leșin” sau de „transă”, personajul pendulând între repulsie și atracție („atmosfera specială ce *conțineau*”) față de acest tărâm speluncal al tainei, chiar dacă taina se dovedește, în final, ca fiind doar aceea a neantului: „Atunci *simțeam* mai profund și mai dureros că *n-aveam* nimic de făcut în această lume, nimic alta decât să hoinăresc prin parcuri – prin poiene prăfuite și arse de soare, pustii și sălbaticе” (p. 147).

Experiența erotică reprezintă, pentru personajul lumii blecheriene, o altă încercare ratată de recuperare a armoniei originare a ființei, de creare a unui univers compensatoriu²⁷:

(3) „Cu Clara *am înțeles* totul din prima zi, din prima clipă, *a fost* întâia mea aventură sexuală completă și normală. O aventură plină de chinuri și așteptări, plină de neliniști și de scrâșnete de dinți, ceva care *ar fi semănat* cu o iubire dacă *n-ar fi fost* o simplă continuitate a unei dureroase nerăbdări. [...]” (p. 156).

(3') „Când *cercetez* însă cu atenție amintirile cele mai îndepărtate, «lipsa lor de actualitate» mi *se relevază* prin înțelegerea greșită a actului sexual. **Îmi închipuiam** organele feminine sub forme eronate și actul în sine cu mult mai fastuos și mai straniu decât **l-am cunoscut** cu Clara. În toate interpretările însă – greșite, și apoi din ce în ce mai juste – **plutea** inefabil un aer de mister și de amărăciune, ce și-a **desăvârșit** lent consistența ca un tablou de pictor pornit de la schițe informе” (p. 160).

Spirit veșnic febril, torturat de sentimentul că misterul existenței îi scapă iremediabil, eul blecherian percepe experiența erotică mai degrabă ca pe un act de cunoaștere ratat – evocat la *perfectul compus*, timp al unei acțiuni trecute încheiate, anterioare prezentului *relatării* (*am înțeles*, *a fost*, *am cunoscut*, *și-a desăvârșit* vs *cercetez*, *se relevază*). Temporalitatea „lumii povestite” este reprezentată de imperfect, timp al acțiunii neîncheiate (*îmi închipuiam*, *plutea*). Neliniștea existențială se exprimă și de această dată ca dereglare profundă a viziunii: avându-și originea în însăși alteritatea naturii sale, ființa umană nu reușește să-și afle împlinirea prin celălalt, ci se reintegrează „în contururile [...] propriei sale ființe” (Horodincă 1970, p. 59) solitare. Lipsa comunicării și a imediațetei este

²⁷ Termenul de „univers compensatoriu” este utilizat, în discursul critic românesc, de către Ioana Em. Petrescu, în lucrarea *Mihai Eminescu – Poet tragic* (Iași, 1994, p. 5-14). Deși aplicat operei eminesciene, el poate viza și textele lui Blecher, suprarealist influențat de vizionarismul oniric romantic, problema universurilor compensative fiind esențială pentru articularea imaginarului unor texte suprarealiste, respectiv al celor bazate pe un exces al subiectivității, precum textele lui Blecher.

exprimată prin același transfer în imagine: „ca un tablou de pictor pornit de la schițe informale”.

O altă modalitate de evadare din inconsistența realului o reprezintă experiența onirică (visul din timpul somnului sau reverie diurnă), văzută ca o cale de mediere între realitate și „irealitatea imediată”. Experiență de tip suprarealist, visul apare ca o dedublare a realității, o *altă* realitate creată după modelul primei realități. Este ilustrativă, în acest sens, experiența onirică evocată în finalul romanului:

(4) „Visez că *dorm* adânc în patul în care *m-am culcat* de cu seară. *E* același decor și timpul aproximativ exact al nopții [...] *Văd* în vis și *simt* poziția în care *mă aflu*, *știu* în care pat și în care odaie *dorm*, visul meu *se mulează* ca o piele subțire și fină peste poziția mea adevărată și peste somnul meu din acea clipă. În această privință s-ar putea spune că *sunt treaz: sunt treaz*, dar *dorm* și *visez* veghea mea. *Visez* somnul meu din acel moment [...]

(4') Într-un sfârșit, ultimul meu țipăt, cel care *a fost* mai puternic, *mă trezește*. *Mă gădesc* deodată în odaia mea adevărată care e identică odăii mele din vis, în poziția în care **mă visam**, la ora când **bănuiam** în coșmar că **mă zbat**.[..]

(4'') În jurul meu *a revenit* viața pe care o *voi trăi* până la visul următor. Amintiri și dureri prezente *atârnă* greu în mine și eu *vreau* să le rezist, să nu cad în somnul lor, de unde *nu mă voi întoarce* poate niciodată [...].

În jurul meu realitatea exactă *mă trage* tot mai jos, încercând să mă scufunde.
Cine mă *va trezi*?

Întotdeauna *a fost* așa, întotdeauna, întotdeauna” (p. 224-225).

Dacă romanul *Întâmplări...* se deschide prin prezentarea crizei identității eului, el se încheie printr-o altă criză, aceea a realului, ambele înfățișate ca experiențe aflate sub semnul *vederii*: la început, contemplare în stare de veghe, în final, un vis. Experiența onirică, relatată de narator la prezentul discursiv („visez că *dorm*”), se desfășoară în aceleași condiții și în același decor ca în realitate („e același decor”), doar că ea apare ca „o spărtură în conștiința realului” (Balotă 1974, p. 160): naratorul-personaj visează că doarme și că se vede dormind, deci își visează veghea. Demonstrativele de depărtare *aceea* și *acel* (din sintagmele „din *aceea* clipă” și „din *acel* moment”, cu funcție anaforică, sunt mărturii ale faptului că experiența este *evocată*, că a aparținut unei epoci anterioare momentului relatării (vezi și perfectul compus *m-am culcat*, însoțit de sintagma adverbială *de cu seară*, exprimând un proces anterior încheiat), iar naratorul o privește cu detașare. Visându-și veghea și visul deopotrivă, naratorul-personaj creează o situație confuză, o pendulare între real și oniric. Trezirea din vis îi provoacă o stare de panică și anxietate, deoarece realul se dovedește a fi la fel de inconsistent ca și visul. Similitudinea imaginii din vis cu a celei reale se amplifică prin neputința de a reveni la starea de veghe în momentul în care visează că se agită în vis pentru a se

trezi. Visul devine astfel un decalc după realitate, inspirând ideea că și inversul este valabil, că realitatea este un vis. Eul există deci *simultan* în „realitate” și în „irealitate”, în cele două lumi posibile ale „lumii povestite”, lumi care se confundă: „visul meu se mulează ca o piele subțire și fină peste poziția mea adevărată și peste somnul meu din acea clipă” – două ipostaze ale unei existențe *unice*. Viziune răsturnată, ea este strict dependentă de impulsurile subiectivității, confirmând ceea ce L. Doležel (1985, p. 8) afirma: „si le texte de fiction a une fonction référentielle, celle-ci vise des mondes *fictionnels* possibles plutôt que le monde réel”.

În planul „lumii povestite”, imperfectul (din secvența (4'')): *mă visam, bănuiam*) contribuie, prin valoarea lui imperfectivă, la situarea duratei acțiunii în nedeterminat, într-un flux temporal continuu. Presentul verbului *mă zbat*, subordonat imperfectului (*bănuiam*), este un *prezent istoric*, având valoare de trecut și exprimând „vivacitatea amintirii” (Vianu 1977, p. 411); el nu reflectă durata, devenirea, ci contemporaneitatea cu evenimentul evocat, respectiv cu zbaterea eroului între starea de veghe și somnul thanatic.

În planul „lumii comentate”, prezentului discursiv (*atârnă, vreau, mă trage*) i se alătură viitorul (*voi trăi, nu mă voi întoarce, va trezi*), care, prin valoarea lui de posterioritate față de momentul enunțării, înfățișează experiența eului-narator ca o experiență repetată și așteptată. Întrebarea retorică „Cine mă va trezi?”, ce se asociază, ca modalitate interogativă, unui act de *cerere* ce așteaptă un *răspuns*, rămâne o întrebare suspendată, adresată sieși, naratorul situându-se în incertitudinea unui plan intermediar dintre vis și realitate²⁸, fără a găsi răspunsul nici în sine, nici în lumea exterioară.

4. Concluzii

4.1. În analiza noastră, am avut în vedere cele trei dimensiuni ale textului organizat prin discurs: sintactică, semantică și pragmatică, prin care s-a actualizat *sensul* lumii posibile ficționale: experiența inițiativă a unui eu aflat într-o criză a identității, experiență soldată cu eșec, singura compensație fiind aceea de la nivel estetic.

4.2. În cadrul sistemului temporal verbal, *prezentul* ocupă locul central, în jurul căruia se organizează celelalte timpuri: timpurile trecutului și viitorul.

4.3. În cadrul procesului discursiv (act individual de utilizare a limbii), timpurile se repartizează în timpuri ale „lumii comentate” și timpuri ale „lumii povestite”.

---

²⁸ La nivel estetic, de artă poetică, scriitorul însuși „folosește ceea ce numeam spațiul intermediar dintre vis și realitate pentru a-și croi ficțiunile *în* și *din* confuzia lor”, afirma N. Balotă (1974, p. 165; subl. a.).

4.4. Ca centru al sistemului temporal al „lumii comentate”, *prezentul* presupune o raportare directă la momentul enunțării, pe când timpurile „lumii povestite” presupun o raportare mediată, organizându-se în jurul *imperfectului*. Dacă, în „lumea comentată”, se întâlnește un *prezent discursiv (al relatării)* și un *prezent descriptiv*, în „lumea povestită” apare *prezentul istoric, prezentul futuric*, precum și diverse nuanțe aspectuale ale prezentului: *prezent iterativ, al obișnuinței, al caracterizării sau al progresiei*.

5. Textul literar, ca text de gradul al doilea, dominat de ficționalitate, își construiește o lume cu o spațio-temporalitate proprie, o lume posibil textuală.

Discursul narativ blecherian (de ex. *Întâmplări...*) se caracterizează prin coincidența naratorului cu unul dintre personajele istoriei. Din această perspectivă, „lumea comentată” se constituie prin *prezentul discursiv (al relatării)* sau *descriptiv*. În planul „lumii povestite”, prezentul apare sub forma *prezentului istoric*.

BIBLIOGRAFIE

- Avram 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București.
- Balotă 1974 = Nicolae Balotă, M. Blecher și realitatea mediată a creației, în *De la Ion la Ioanide*, București, p. 153–181.
- Benveniste 1966 și 1974 = Émile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, vol. I, II, Paris.
- Câmpeanu 1997 = Eugen Câmpeanu, *Stilistica limbii române. Morfologia*, Cluj-Napoca.
- Coseriu 1997 = Eugenio Coseriu, *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del senso*. Edizione italiana Donatella Di Cesare, Roma.
- Coteanu 1985 = I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române. II. Limbajul poeziei culte*, București.
- Crohmălniceanu 1967 = Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura „autenticității” și a „experienței”*, în idem, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, I, București, p. 543-547.
- Dictionnaire de la philosophie*, coord. Didier Julia, Éditions Larousse, Paris, 1988.
- Doležel 1985 = Lubomir Doležel, *Pour une typologie des mondes fictionnels*, în *Recueil d'hommages pour Algirdas Julien Greimas*. Textes présentés par Herman Parret et Hans Georg Ruprecht, I. *Le paradigme théorique*, [London], p. 7-21.
- Dragoș 1994 = Elena Dragoș, *Pragmatica și literatura*, Cluj-Napoca.
- Eco 1991 = Umberto Eco, *Lector in fabula. Cooperare interpretativă între textele literare*, București.
- Florea 1999 = Ligia-Stela Florea, *Temporalité, modalité et cohésion du discours*, București.
- Guțu Romalo 1985 = Valeria Guțu Romalo, *Părțile de vorbire flexibile*, în *Limba română contemporană*, I. Coordonator I. Coteanu, București, p. 174-177.
- Horodincă 1970 = Georgeta Horodincă, M. Blecher: *Delir esențial*, în idem, *Structuri libere*, București, p. 41-80.
- Ionescu-Ruxăndoiu 1991 = Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Narațiune și dialog în proza românească*, București.
- Irimia 1987 = Dumitru Irimia, *Timp gramatical – timp narativ în „Sărmanul Dionis”*, în „Collegium”, 3, Iași, p. 47-59.
- Irimia 1997 = Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Iași.
- Irimia 1999 = Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iași, 1999.
- Lotman 1973 = Juri Lotman, *La structure du texte artistique* (traduit du russe), Paris.

- Marian 1999 = Rodica Marian, „Lumile”*Lucașfărarului (o reinterpretare a poemului eminescian)*, Cluj-Napoca.
- Măgureanu 1978 = Anca Măgureanu, *Espace et temps dans le monde textuel narratif*, în AUB, I, p. 51-56.
- Măgureanu 1986 = Anca Măgureanu, *A nara – a povesti sau a mima*, în SCL, XXXVII, nr. 5, p. 363-371.
- Mihăilă, Ecaterina, *Câteva principii de generare a textului poetic*, în SCL, XLI, nr. 4, 1990, p. 345-349.
- Mihăilă, Ecaterina, *Situație și limbaj. Cu privire la poezia lui Marin Sorescu*, în SCL, XLII, nr. 3-4, 1991, p. 89-98.
- Neț, Mariana, *Figuri enunțiative și limbaj poetic*, în SCL, XLI, nr. 3, 1990, p. 193-199.
- Oltean 1993 = Ștefan Oltean, *Discursul narativ ficțional și lumile posibile*, în CL, XXXVIII, nr. 1 – 2, p. 219-230.
- Pârvu, Sorin, *Valori ale prezentului în narațiune*, în „Collegium”, 3, Iași, 1987, p. 59-65.
- Petrescu 1988 = Liviu Petrescu, *Poetica postmodernismului*, Pitești, 1998.
- Plett 1983 = Heinrich F. Plett, *Știința textului și analiza de text*, București.
- Pop 1980 = Ion Pop, *În vecinătatea avangardei*, în idem, *Avangarda în literatura română*, București, p. 374-396.
- Protopopescu 1978 = Al. Protopopescu, *M. Blecher – un povestitor în avangardă*, în idem, *Romanul psihologic românesc*, București, p. 227-242.
- Ruja 1999 = Alexandru Ruja, *Un scriitor însingurat și singular*, în „Orizont”, serie nouă, XI, nr. 9 (1412), 15 septembrie 1999, p. 23.
- Săteanu 1980 = Cornel Săteanu, *Timp și temporalitate în limba română contemporană*, București.
- Todorov 1966 = Tzvetan Todorov, *Les catégories du récit littéraire*, în „Communications”, nr. 8, 1966, p. 125-151.
- Țeposu 1995 = Radu G. Țeposu, M(ax) Blecher, în *Dicționarul scriitorilor români. A – C*, București, p. 297-300.
- Vianu 1977 = Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, București.
- Vlad 1990 = Carmen Vlad, *Deixis și ambiguitate referențială în textul poetic*, în SCL, XLI, nr. 3, p. 187-191.
- Vlad 1994 = Carmen Vlad, *Sensul, dimensiune esențială a textului*, Cluj-Napoca.
- Weinrich 1973 = Harald Weinrich, *Le temps. Le récit et le commentaire* (traduit de l'allemand), Paris.

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21